

יחס הרב לצרכים האישיים של בני קהילתו

הרב זיו אברמוביץ, רב בדימונה

פתיחה

יום חמישי, 21:30 בלילה. דפיקות נשמעו בדלת הבית. רינה, הבת הבכורה, ניגשת לפתוח. בפתח הדלת עומד שמעון, אחד מבני הקהילה. הרב נמצא? נשאלת השאלה. הוא בחדרו מכין שיעורים לשבת. אפשר לדבר איתו? שואל שמעון. אבדוק, עונה בת הרב. התשובה חיובית, ושמעון נכנס לחדר הרב. העייפות ניכרת בעיני הרב לאחר שבוע העבודה העמוס. בעוד השיחה נמשכת חושב הרב בלבו, יש לי עוד שלושה שיעורים להכין לקראת שבת. שמעון מעלה את בעיותיו וצרכיו האישיים לפני הרב, ומדי פעם בפעם הרב עונה לשאלות טלפוניות של בני קהילתו, שאלות אישיות ושאלות הלכתיות כאחד. השיחה מסתיימת בשעת לילה מאוחרת.

מקרה זה אינו חד־פעמי, ומעורר את השאלה: עד כמה צריך, או מחויב, הרב להתפנות לצרכיהם האישיים של בני קהילתו?

הקדמה

מעצם תפקידו הרב עסוק רבות בנושאים הקשורים לקהילתו, בין בענייני הכלל בין בענייני הפרט, בענייני בית הכנסת, בקביעת הנוסח והמנהגים, בנושאי אבלות, מקווה, עירוב, כשרות וצרכים ציבוריים רבים נוספים. בכל עניינים אלו ישנן שאלות הלכתיות הקשורות בנושאים אלו

ושאלות הנוגעות בהנהגת הציבור והדרכתם. מתפקידי הרב כמובן גם להעביר שיעורי תורה בהלכה ובאמונה. נוסף על כך פעמים רבות פונים אנשים לרב בהתייעצות אישית ובבקשת עזרה נפשית, זוגית או כלכלית. עיסוקו של הרב בכל אלו, בין בצד ההלכתי בין בצד האנושי, נכנס לכאורה תחת הכותרת של חסד, וכדברי הירושלמי:1

אבא שאול אומר אדמה לו מה הוא רחום וחנון אף את תהא רחום וחנון.

ובבבלי:2

ואמר רבי חמא ברבי חנינא, מאי דכתיב: אחרי ה' אלהיכם תלכו? וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר: כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא! אלא להלך אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא, מה הוא מלביש ערומים... אף אתה הלבש ערומים; הקדוש ברוך הוא ביקר חולים, דכתיב: וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים; הקדוש ברוך הוא נחם אבלים, דכתיב: ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים; הקדוש ברוך הוא קבר מתים, דכתיב: ויקבר אותו בגיא, אף אתה קבור מתים... דרש ר' שמלאי: תורה - תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים; תחילתה גמילות חסדים, דכתיב: ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם; וסופה גמילות חסדים, דכתיב: ויקבר אותו בגיא.

הרב עסוק בכל אלו, וכל אלו דורשים כוחות נפש וגוף והשקעת זמן. נשאלת השאלה עד כמה צריך הרב, או אפילו מחויב, לעסוק ולהשקיע בכך?

א. מצוות עשיית חסד

מצוות עשיית חסד עם הזולת מצווה רבה היא. כאשר אדם עוזב את המחשבה על עצמו ומשקיע בזולתו, ממילא עושה חסד עם הזולת.

1 פאה פרק א.

2 סוטה דף יד עמוד א.

בספר פלא יועץ כתב:³

חסד הוא עמוד העולם. עד שנאמר עולם חסד יבנה. והוא מהדברים שאוכל פרוניהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. וכללות החסד הוא שיעשה חסד בגופו ובממונו ובדבריו, וכל איש אשר בכחו לעשות יעשה, אין חלוק בין רב למועט, מצווה דאוריתא קעבד, כגון לפתוח הדלת לדופק על הדלת, וכגון להחליף מעות בפרוטות, וכגון להושיט דבר לחברו וכדומה, כמה דברים יש שהם קלים לעשות חסד עד שכמעט זה נהנה וזה אינו חסד ובני אדם מזלזלים בהם ולא ידעו מה הוא חסד ומה רב טובו...

ובכלל מצות גמילות חסדים הן בכלל מצות ואהבת לרעך כמוך. שיעיר בדעתו אם הוא היה נצרך לאותו דבר איך היה רוצה שחברו יעשה לו, ככה יעשה הוא לחברו. ואל יחוש על טורח גופו, דלפום צערא אגרא..

ובכלל גמילות חסדים היא המצווה רבה של הכנסת אורחים שהיא גדולה מהקבלת פני שכינה והשכמת בית המדרש, כמו שאמרו בש"ס. והן אמת שהיא כבדה מאד ובפרט כשהאורחים מרובים ותינוקות קטנים, שמתרבה הבלבול ויושבים ימים רבים והוצאת הבית מרובה וטרחה מרובה, ויצד סמוך עושה שיקוץ במצווה. אמנם האיש השלם יבוא חשבון ויחשב הפסדו כנגד שכר המצווה, ולפום צערא כך עושה נחת רוח ליוצרו שיגדל שכרו, ואדם לעמל יולד, אשרי שעמלו בעבור התורה והמצוות ועושה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטד בשם טוב. ונכלל בזה המצווה רבה של ואהבת לרעך כמוך שיתלבש במלבוש חברו איך הוא רוצה שידחמוהו...

ועיקר גמילות חסד שיעשה עם חברו הוא שיעשה חסד עם נפש חברו, וישתדל לזכותו וללמדו להועיל, ולהדריכו בדרך ישרה אשר ילך ויוביחנו על פניו, ואם יוביחנו במכות על עוון כי היכי דתהוי ליה כפרה, ולהצילו מדין שמים - גם זה חסד גדול יותר ממנה אחת אפים.

והן בכלל שישתדל בכל כוחו למעבד לה ניח נפשא, כגון להתפלל עליו אחר מותו שיהיה לו מנוחה נכונה. ומאחר שלא יוכל לעשות כן לכל פרטי מישראל לא יבצר מלומר תפלה כפעם בפעם תפלה כוללת על כל נפשות ישראל ויתן צדקה למנוחתם.

וישתדל על ילדי ישראל לגדלם על התורה כאשר יוכל שאת, כי אז הם מצילין את אביהם מדינה של גיהנום, ואין לך חסד גדול מזה. וכן כשלומד

דברי חכמים ונושא שמותם על שפתיו יכוון שיהיו שפתותיהם דובבות בקבר, כי גם זה חסד גדול.

וכל האמור בענין יגדל החיוב עשות חסד עם הוריו ועם יוצאי חלציו ועם קרוביו הקרוב קודם, על דרך שאמרו עניין קודמין וכו', ומבשרך אל תתעלם. וביותר ויותר יגדל החיוב עשות חסד עם עצמו וגופו, וגומל נפשו איש חסד...

כמה נקודות חשובות עולות מדברי הפלא יועץ:

א. עשיית חסד עם הזולת היא קיום מצוות עשה דאורייתא של "ואהבת לרעך כמוך".

ב. מצוות עשיית החסד מתבטאת בכמה רבדים: מבחינה נפשית – "ועיקר גמילות חסד שיעשה עם חברו הוא שיעשה חסד עם נפש חברו, וישתדל לזכותו וללמדו ולהדריכו בדרך ישרה אשר ילך"; מבחינה גופנית ומבחינה ממונית – כנתינת צדקה והאכלת רעב וכד'.

ג. בסדר העדיפויות במצוות חסד הכלל הוא קרוב קרוב קודם: האדם מחויב לעשות חסד עם עצמו, אחר כך עם הוריו ומשפחתו, ולבסוף עם הסובבים אותו.

יוצא מכך שמצווה זו כוללת את כל תחומי החיים ממש. זו מצווה אשר מתפרטת במצוות התורה למצוות רבות, כגון מצוות הלוואה, מצוות הכנסת אורחים בגופו, כיבוד הורים ומצוות צדקה בממונו, ואם אין לו ממון – יעודד את העני בדברים. כל מצווה כזאת – פרטיה רבים.

ב. מצוות צדקה

כדוגמה, נעסוק במצוות צדקה, המפורסמת כמצווה שנושאה הוא חסד, וכדברי ספר החינוך⁴ על הפסוק בדברים "פתוח תפתח את ירך...":⁵

כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית באשר תשיג ידינו. וכלל הענין, שכל המהנה את חברו בין בממון

4 מצווה תעט.

5 טו, ח.

בין במאכל או בשאר צרכיו או אפילו בדברים טובים דברים נחומים - בכלל מצות הצדקה היא, ושכרו הרבה מאד, ויכנסו דברי באזניך כי טובים המה, באזן תבחן מלים.

כתב השולחן ערוך:⁶

מצות עשה ליתן צדקה כפי השגת יד, וכמה פעמים נצטוינו בה במצות עשה. ויש לא תעשה במעלים עיניו ממנו, שנאמר: לא תאמין את לבבך ולא תקפוץ את ירך. וכל המעלים עיניו ממנה נקרא בליעל, וכאילו עובד עבודת כוכבים. ומאד יש לזהר בה, כי אפשר שיבא לידי שפיכות דמים, שימות העני המבקש אם לא יתן לו מיד, כעובדא דנחום איש גס זו.

על דברי השו"ע שמצווה זו היא מצוות עשה, כתב בכיבוד הגר"א⁷ את המקורות לכך:

מ"ע כו' וכמה פעמים כו'. נתן תתן פתח תפתח וכיוצא הרבה.

ג. גבולות בעשיית חסד

הגמרא⁸ מגבילה את נתינת צדקה, וז"ל:

א"ר אילעא: באושא התקיננו, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו? רבי עקיבא.

וכתב הטור:⁹

שיעור נתינתה: אם ידו משגת - יתן כפי צורך העניים. אם אין ידו משגת לכל צורך העניים - יתן כפי השגת ידו. כמה הוא יתן: עד חומש נכסיו - מצוה מן המובחר, ואחד מי' - מדה בינונית. פחות מכך - עיין רעה ...

6 יורה דעה הלכות צדקה סימן רמז סעיף א.

7 ס"ק א.

8 כתובות דף נ ע"א.

9 יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט.

וכאשר יתננה יתן אותה בסבר פנים יפות בשמחה ובטוב לבב ומתאוונן עם העני בצעריו ומדבר לו דברי תנחומים ונחמות, ואם נותנה בפנים זעומות ורעות - מפסיד את זכותו.

שאל לו העני ואין לו מה יתן לו, לא יגער בו ויגביה עליו קולו, אלא יפייסנו בדברים וידאה לו לבו הטוב שרצונו ליתן לו אלא שאין ידו משגת. ואם אין בידו ליתן לו ויכול לעשות לאחרים שיתנו לו - שכרו גדול כשכר הנותן. ויתננה לו בסתר כדי שלא יתבייש, ואם איפשר להגיע לידו בענין שלא ידע ממי קבלה - אין טוב ממנו.

ומסיים כאן הטור בשמונה המעלות של הרמב"ם, וכן פסק השו"ע¹⁰ את תקנת אושא.

הטור פסק את דברי הגמרא בגבולות נתינת צדקה, והוסיף את נתינת "החסד הנפשי" בצדקה, באומרו: "כאשר יתננה יתן בסבר פנים יפות... ומתאוונן עם העני בצרתו וכו'".

אף שו"ת שבט הלוי עסק בשאלת גדרי הצדקה מדאורייתא. הוא מביא את דעת החת"ס שמדאורייתא מחויב האדם בנתינת צדקה ללא גבול, אולם הוא עצמו נוקט שמדאורייתא די בנתינת צדקה כלשהו, אלא שחכמי אושא הגבילו את נתינתה, וז"ל:¹¹

מצות עשה ליתן צדקה כפי השגת יד, עיין תשובת ח"ס¹² דמשמע דמדון תורה כל שיש לו פרנסת יומו, צריך ליתן המותר לעני, רק חייו קודמין, רק באוּשא התקינו שלא יבזו יותר מחומש יע"ש עוד, ולולא שאמרה מרן ז"ל, הוא חידוש גדול, דנראה דגם מה"ת אינו חייב לבזבז כל אשר לו גם אם יש עניים, אלא דמה"ת אין שיעור בזה, וחכמים באוּשא נתנו שיעור חומש וכן משמעות הפוסקים.

10 שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף א: "שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר; ואחר מעשרה, מדה בינונית; פחות מכאן, עין רעה. וחומש זה שאמרו, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה". והוסיף הרמ"א: "ואל יבזבו אדם יותר מחומש, שלא יצטרך לבריות. ודווקא כל ימי חייו, אבל בשעת מותו יכול אדם ליתן צדקה כל מה שירצה".

11 בחלק ב סימן קכה.

12 יו"ד סי' רכט.

יוצא אפוא כי בחסד ממוני ישנם גדרים ברורים: לתרווייהו עד חומש, אמנם מדאורייתא, לחת"ס כשיש לו כדי פרנסתו צריך לתת המותר לעני, ולשבט הלוי מדאורייתא אין שיעור.

כך הדין בחסד ממוני, האם גם בחסד בגופו או בחסד נפשי הדין כן? בחסד בגופו או חסד נפשי כבלימוד תורה, כדברי הפלא יועץ, או ייעוץ לעני - ולא דווקא עני ממונית אלא אדם הצריך עידוד וכד' - לא הגדירו חז"ל גבולות, האם משום כך חוזרים לדין דאורייתא, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה?

כמו כן, על פי הנ"ל אין לכאורה כל הבדל בין אדם מן המניין לרב קהילה, שכן מצד עשיית חסד כל אדם מחויב בה. אך אולי אפשר לומר שקיים הבדל - רב קהילה חיובו מהתורה כדברי החת"ס, דהיינו מלכתחילה עשיית חסד ללא גבול, ואילו אדם מן המניין חיובו הבסיסי הוא כדברי בעל שבט הלוי, דהיינו עשיית חסד כלשהו. וצ"ע.

והראני הרב דוד תורג'מן את דברי האגרות משה¹³ שבלימוד תורה יש דין קדימה של "חייך קודמין"¹⁴ והוסיף שאפילו למד אדם מסכת אחת או אפילו סדר אחד הוא קודם לחברו. אך הוסיף וז"ל:

אך הודיתי שכל ת"ח, אף שצריך לעצמו והוא גדול מאד, מחוייב ללמד מקצת זמן גם עם אחרים אף שמתבטל מתורת עצמו, והבאתי ראיה מהא דר' פרידא שלימוד לתלמיד קשה הבנה שהוצרך ללמוד עמו ד' מאות זימני¹⁵ אף שבזמן הזה היה יותר טוב אם למד לעצמו, והיה לו שכר גדול חי ד' מאות שנה וכל דורו הביא בזכות זה לעוה"ב, שלכאורה היה אסור, דלעצמו היה עדיף, דהוא למד עמו במקצת הזמן שמחוייב לבטל מתלמודו ולמד עם אחרים, ומסתבר לי שהוא ג"כ שיעור מעשר - עשירית הזמן שיש לו ללמוד תורה, ואולי יכול להוסיף עד חומש, וצ"ע לענין השיעור.

לדבריו אפוא יש שיעור גם לחסד נפשי.¹⁶

13 אבה"ע ח"ד סימן כו סע' ד.

14 ולא כדברי החת"ס שאמר ש"ואהבת לרעך כמוך" מדבר על תורה ומצוות וממילא צריך ללמד את חברו.

15 בעירובין דף נד ע"ב.

16 וע' בספר המקנה פתחא זעירא אותיות מג-מד מעלת המלמד תורה לאחרים, ועיין בספר "שררה שהיא עבדות" של הרב משה לוונטהל בפרק "הרב ועצמו מול הקב"ה".

אמנם גם לדברי החת"ס נראה לומר שהגבול להשקעה הוא שהרב עצמו לא ייפגע, שכן הגדיר הפלא יועץ הנ"ל שגם בעשיית חסד נקטינן קרוב קרוב קודם.

וכן כתב מרן הרב קוק על דברי הגמרא במסכת שבת:¹⁷

רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כולי יומא, הוה קא חליש לבייהו. תנא להו רב חייא בר רב מדפתו: ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כלו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד.

וביאר שם מרן הרב קוק שרב חסדא ורב הונא דאגו לטובת הכלל ולא רצו לנטוש את עסקי טובת הכלל לטובתם האישית. וכלשונו:¹⁸

התשוקה היותר גדולה שממלאת את לב הגדולים שבבני אדם השלמים והצדיקים היא להיות תמיד עובד עבודת הכלל להיטיב כפי כוחו אל הכלל...

אבל גישה זו גרמה להם לחולשה רבה:

והנה רעיונם זה מנע מהם מנוחת נפשם עד שהוכרחו למנוע מפני תדירה עסקי הכל במשפטיהם מעסוק בהשלמתם הגופנית והרוחנית...

בא רב חייא מדפתי וביאר להם שלומדים ממשה רבנו שגם העיסוק בצורכי עצמו מועיל אחר כן לעיסוק בצורכי הציבור:

כי כל אשר יותר ירחיב את השלמתו הפרטית כך יוכל יותר להשתלם בה בעבודת הכלל. על כן אין מידת עבודת הציבור נערכת לפי כמות הזמן, כי אם כפי איכות הפעולה, וטובה יותר פעולה של שעה אחת היוצאת במנוחת נפש ומחומשת בגוף בריא, מעבודה תדירה המחלשת את הגוף ומבזבזת יותר מדאי את הכח הרוחני.¹⁹

17 דף י עמוד א.

18 בעין אייה שבת א.

19 בספר 'שררה שהיא עבודת' של הרב משה לוונטהל כתב בפרק "הרב ועצמו מול הקב"ה" צדדים לכך שכשהרב מלמד על חשבון לימודו האישי הוא מגיע להשגות גדולות יותר מן הראוי לו.

ד. תפקידו העיקרי של הרב²⁰

בתחילת מלחמת העולם הראשונה הזדמן מרן הרב קוק ללונדון. באותה תקופה היה ניכר שהעולם עומד לפני חלוקה מחודשת של הארצות. מתוך כך פעלו אנשי מעשה לפעול גם בעד עם ישראל לקבל חלקים מארץ ישראל. הרב נתבקש לפעול בכריטיניה לשם כך מעצם היותו רב חשוב ומוכר.

הרב מגיב לבקשה באיגרת, ומברר את תפקיד הרבנים והרבנות.²¹

בעצם מחשבת כבודו²² אין ספק בדבר שאסור לנו לעבור בשתיקה על עת הרת עולם כזאת, חלילה לנו לעמוד על דם האומה כולה במאורע עולמי חשוב כזה. עלינו לעשות את כל אשר יד אדם בשכלו והרגשתו אומץ רוחו ופעולתו מגיעה...

הרב כותב שפעולה פוליטית למען עם ישראל אכן הכרחית, וכל אדם המוכשר לכך אכן צריך לפעול. אך האם זה תפקידו של הרב? הרב עונה בהמשך דבריו:

אמנם אם יש בידי הרבנים לעשות, ובייחוד בידי כעת, שהנני גר בארץ נכרייה ומרוחק ממרכזי עסקנינו המעולים, מסופק אני.

פעולה בתחום הפוליטי - עשיית חסד היא למען הציבור, אך לא בטוח שרב מוכשר לכך. ישנם אכן רבנים שיש להם כשרון כזה אך זה כשרון נוסף לעצם היותם רבנים, וכמו שכותב הרב בהמשך האיגרת:

אם מזדמן הדבר שימצאו לנו רבנים שגם להם יד ושם בעבודות כאלו, אינם כמובן, גרועים משאר בני אדם בתור יהודים נאמנים לעמם אבל לא מטעם תפקיד הרבנות.

תפקיד הרבנים הוא:

כשאני בעצמי מוצא את עבודת הרבנים לא בתוכן המעשי של בניין האומה

20 הובא בספר "לאמונת עתנו" שיחות מפי הרב צבי ישראל טאו ח"ג מאמר "ואיש דעת מאמץ כח" עמ' קלז.

21 אגרות הראי"ה ח"ב עמ' שכד.

22 הר"ר אברהם דוב ברנשטיין.

החומרי כי אם בהשפעתם לחבב את הדעות המביאות לאימוץ וסידור אורגני לאומי, לחזק את ההכרה הלאומית ולאמץ ידיים רפות של פועלים מוכשרים לעבודה זו לעדן את המחשבות ולחדדן ולהרבות בהן אמונה אמיצה ועמוקה משפעת הגיוני קודש האצורים בנשמתם ולהעלות בזה את התחיה הלאומית כולה למרומי הקודש שמשם לוקחה.

עיקר תפקידם של הרבנים הוא לרומם את הרוח. אמנם הרב מדבר כאן בהקשר להתעוררות התחייה הלאומית, אך דבריו מתאימים לכל נושא שרב קהילה עוסק בו.

תפקידו, ראשית כול, הוא לרומם את הרוח, לחזק את האמונה ו"לעדן את המחשבות" של אלו ששקעו בחומריות החיים בגסותם ובשפלותם. לרומם את הרוח והאמונה של אלו שנתייאשו מהגאולה הכללית והפרטית. פעולה זו תיתכן מתוך עמקות של אמונה ודבקות בתורה, בקב"ה. יש להעסיק את הציבור באידיאלים, בשאיפות, ומתוך כך החיים כולם - העיסוק היום-יומי - מקבל משמעות וערך.

גם העיסוק של קודש בהלכות המעשיות ודקויותן עם כל חביבותן וקדושתן, כותב הרב צבי ישראל טאו, אין בכוחו להפיח רוח של אמונה בעם ובציבור:²³

עבודת בניין אדירה מוטלת עליהם (על הרבנים) עבודת יצירה ועבודת חידוש המצריכה השקעה כוחות גדולים ואמונה פנימית. אי אפשר לשתול אמונה בלבבות אם אתה עצמך אינך מאמין. אמונה מולידה אמונה! האומה אינה חסדה אנשים שידקלמו עבודה סיסמאות או הרצאות ב"מחשבת ישראל", אך חסדה מאוד, כאוויר לנשימתה, תלמידי חכמים גדולים שיפיחו אמונה "משפעת הגיוני קודש האצורים בנשמתם".

הרב אכן עסוק כל כולו בעשיית חסד כלפי עדתו, אך עליו להיות מודע לכוחותיו, לכלל כישרונותיו, ומעל הכול - לתפקידו העיקרי, דהיינו שעיקר מרצו יהיה מושקע בתפקיד זה של רוממות הרוח של קהלו ושל

23 "החוצפא בעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבוע את ההבנה איך הפרטים הם מקושרים עם הכלל ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי יכול להניח את הדעת" אורות התשובה ד.י. וע"ע באריכות "הסנגוריה במשנת הרב" עמ' 21-24.

הפרטים הבאים לקבל את עצתו והשתלמותו האישית בנושא זה, ואחר כך יפנה את שאר כוחו ויכולותיו לעשיית חסד נוספת.²⁴

ה. סיכום

עיקר תפקידו של הרב הוא עשיית חסד נפשי עם הציבור, דהיינו לרומם את רוחם ולעודדם. כוחותיו אמורים להיות מופנים למשימה זו. כמובן, הרב מעצם תפקידו עושה פעולות נוספות כגון עזרה בממון, בשלום בית, בסכסוכים בקהילה ועוד פעולות רבות אשר הוזכרו לעיל.

כשם שיש גבולות בנתינת צדקה כך הרב צריך להיות מודע לכוחותיו ולדעת להגביל את עצמו בפעולות אלו על מנת שלא יישחק בעבודה רבת-פנים זו.

העזרה בנקודות אלו יכולה להיות גם בהפניה לכוחות אחרים בתוך הקהילה.

24 בספר 'עבודת שהיא שררה' כתב פרק שלם 'על שחיקה והתמודדות', והעיד על רבנים שעזבו את הרכנות בעקבות עומס רב.